

DOMSTOLENS DOM (Store Afdeling)

12. februar 2008^{*}

I sag C-199/06,

angående en anmodning om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 234 EF, indgivet af Conseil d'État (Frankrig) ved afgørelse af 29. marts 2006, indgået til Domstolen den 2. maj 2006, i sagen:

Centre d'exportation du livre français (CELF),

Ministre de la Culture et de la Communication

mod

Société internationale de diffusion et d'édition (SIDE),

har

DOMSTOLEN (Store Afdeling)

sammensat af præsidenten, V. Skouris, afdelingsformændene P. Jann, C.W.A. Timmermans, A. Rosas, K. Lenaerts, G. Arestis, U. Løhmus og L. Bay Larsen (refererende dommer) samt dommerne A. Borg Barthet, M. Ilešič, J. Malenovský, J. Klučka og E. Levits,

^{*} Processprog: fransk.

generaladvokat: J. Mazák
justitssekretær: fuldmægtig J. Swedenborg,

på grundlag af den skriftlige forhandling og efter retsmødet den 27. februar 2007,

efter at der er afgivet indlæg af:

- Centre d'exportation du livre français (CELF) ved avocats J. Molinié, O. Schmitt, P. Guibert og A. Tabouis
- Société internationale de diffusion og d'édition (SIDE) ved avocats N. Coutrelis og V. Giacobbo
- den franske regering ved G. de Bergues og S. Ramet, som befuldmægtigede
- den danske regering ved C. Thorning, som befuldmægtiget, bistået af advokaterne P. Biering og K. Lundgaard Hansen
- den tyske regering ved C. Schulze-Bahr og M. Lumma, som befuldmægtigede

- den ungarske regering ved J. Fazekas, som befuldmægtiget
- den nederlandske regering ved H.G. Sevenster og P.P.J. van Ginneken, som befuldmægtigede
- Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved V. Di Bucci og J.-P. Keppenne, som befuldmægtigede,
- EFTA-Tilsynsmyndigheden ved M. Sánchez Rydelski og B. Alterskjær, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse i retsmødet den 24. maj 2007,

afsagt følgende

Dom

¹ Anmodningen om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 88, stk. 3, EF.

- 2 Denne anmodning er indgivet i forbindelse med en sag mellem på den ene side Centre d'exportation du livre français (CELF) (herefter »CELF«) og ministeren for kultur og kommunikation og på den anden side Société internationale de diffusion et d'édition (SIDE) (herefter »SIDE«) vedrørende støtte ydet til CELF af den franske stat.

Hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

De faktiske omstændigheder i hovedsagen og procedurer på fællesskabsplan

- 3 CELF, der er et kooperativt aktieselskab, driver virksomhed som eksportagentur.
- 4 CELF skal ifølge sine vedtægter direkte ekspedere ordrer til udlandet og de franske oversøiske områder og departementer på bøger, brochurer og alle kommunikationsmedier og mere overordnet udføre alle operationer, der har til formål at fremme fransk kultur verden over ved hjælp af ovennævnte medier.
- 5 CELF samler mindre bestillinger af bøger, således at udenlandske kunder kan henvende sig til en enkelt mellemhandler frem for en lang række leverandører og samtidig få adgang til et så stort udbud som muligt. CELF tilgodeser alle erhvervsdrivendes ønsker, uden hensyntagen til antallet af bestillinger, og uanset om disse er rentable eller ej.
- 6 CELF's forpligtelser er bekræftet i aftaler indgået med det franske ministerium for kultur og kommunikation.

- 7 Fra 1980 til 2002 modtog CELF driftsstøtte fra den franske stat som kompensation for de øgede omkostninger ved at effektuere små ordrer afgivet af boghandlere etableret i udlandet.
- 8 I løbet af 1992 anmodede SIDE, en konkurrent til CELF, Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber om at oplyse, om støtten tildelt CELF var anmeldt i overensstemmelse med EF-traktatens artikel 93, stk. 3 (nu artikel 88, stk. 3, EF).
- 9 Kommissionen anmodede den franske regering om at forelægge oplysninger om de foranstaltninger, der var truffet til fordel for CELF, og modtog efterfølgende de ønskede oplysninger.
- 10 Kommissionen bekræftede over for SIDE, at der fandtes støtteforanstaltninger, og oplyste, at de pågældende foranstaltninger ikke var anmeldt.
- 11 Ved beslutning NN 127/92 af 18. maj 1993, der blev offentliggjort ved meddelelse i *De Europæiske Fællesskabers Tidende* af 25. juni 1993 med titlen »Støtte til eksportører af franske bøger« (EFT C 174, s. 6), fandt Kommissionen, at i lyset af den særlige konkurrencesituation inden for bogsektoren og det kulturelle sigte med den pågældende støtteordning fandt undtagelsen i EF-traktatens artikel 92, stk. 3, litra d) (nu artikel 87, stk. 3, litra d, EF), anvendelse på støtten.
- 12 SIDE anlagde annullationssøgsmål til prøvelse af denne beslutning ved De Europæiske Fællesskabers Ret i Første Instans.

- 13 Ved dom af 18. september 1995, SIDE mod Kommissionen (sag T-49/93, Sml. II, s. 2501), annullerede Retten den nævnte beslutning, for så vidt som den vedrørte den støtte, der udelukkende blev ydet til CELF som kompensation for de øgede omkostninger ved at effektuere mindre bestillinger af fransksprogede bøger fra boghandlere etableret i udlandet.
- 14 Retten fandt, at Kommissionen burde have foretaget en tilbundsgående undersøgelse af konkurrencesituationen inden for den pågældende sektor, før den udtalte sig om, hvorvidt foranstaltningerne var forenelige med fællesmarkedet. Kommissionen skulle således indlede den kontradiktoriske procedure i medfør af EF-traktatens artikel 93, stk. 2 (nu artikel 88, stk. 2, EF).
- 15 Den 30. juli 1996 besluttede Kommissionen at indlede en formel undersøgelsesprocedure vedrørende den omhandlede støtte.
- 16 Kommissionen vedtog efter sin undersøgelse beslutning 1999/133/EF af 10. juni 1998 om statsstøtte til Coopérative d'exportation du livre français (CELF) (EFT L 44, s. 37), hvori Kommissionen dels fastslog, at støtten var ulovlig, eftersom den ikke var anmeldt til Kommissionen, dels erklærede den nævnte støtte forenelig med fællesmarkedet, da den opfylder betingelserne for at være omfattet af undtagelsen i traktatens artikel 92, stk. 3, litra d).
- 17 Der blev anlagt to annulationssøgsmål til prøvelse af denne beslutning.
- 18 I det første søgsmål, der blev anlagt ved Domstolen af Den Franske Republik med den begrundelse, at Kommissionen havde undladt at anvende EF-traktatens artikel 90, stk. 2 (nu artikel 86, stk. 2, EF), blev Kommissionen frifundet ved dom af 22. juni 2000, Frankrig mod Kommissionen (sag C-332/98, Sml. I, s. 4833).

- 19 Ved det andet søgsmål, der blev anlagt af SIDE ved Retten, fik sagsøgeren medhold ved dom af 28. februar 2002, SIDE mod Kommissionen (sag T-155/98, Sml. II, s. 1179), der annullerede Kommissionens beslutning, for så vidt som den fastslog, at støtten var forenelig med fællesmarkedet, idet Kommissionen havde anlagt et åbentbart urigtigt skøn ved definitionen af det relevante marked.
- 20 Kommissionen erklærede efter denne annulation på ny støtten forenelig med fællesmarkedet ved beslutning 2005/262/EF af 20. april 2004 om Frankrigs støtte til Coopérative d'exportation du livre français (CELF) (EUT 2005 L 85, s. 27).
- 21 SIDE anlagde annulationssøgsmål til prøvelse af denne beslutning ved Retten. Sagen er fortsat verserende ved Retten (sag T-348/04).

De nationale procedurer og de præjudicielle spørgsmål

- 22 Parallelt med fællesskabsprocedurerne blev der indbragt et antal sager for de nationale myndigheder og domstole.
- 23 Efter afsigelsen af dommen af 18. september 1995 i sagen SIDE mod Kommissionen anmodede SIDE den franske minister for kultur og kommunikation om at bringe udbetalingerne af den tildelte støtte til CELF til ophør og om at tilbagesøge den allerede udbetalte støtte.

- 24 Denne anmodning blev afslået ved beslutning af 9. oktober 1996.
- 25 SIDE anlagde sag ved tribunal administratif de Paris med påstand om annullation af den nævnte beslutning.
- 26 Ved dom af 26. april 2001 annullerede tribunal administratif den anfægtede beslutning.
- 27 Den franske minister for kultur og kommunikation samt SELF appellerede dommen til cour administrative d'appel de Paris.
- 28 Ved dom af 5. oktober 2004 stadfæstede cour administrative d'appel de Paris underinstansens dom og pålagde den franske stat inden for tre måneder fra dommens forkyndelse og under trussel af en tvangsbøde på 1 000 EUR pr. dags forsinkelse at tilbagesøge det beløb, der var blevet udbetalt til SELF for behandlingen af mindre bogbestillinger fra boghandlere etableret i udlandet.
- 29 SELF og den franske minister for kultur og kommunikation appellerede dommen til Conseil d'État med påstand om ophævelse af denne dom samt af dommen afsagt af tribunal administratif de Paris.
- 30 Appellanterne anførte i forbindelse med disse appeller bl.a., at cour administrative d'appel havde foretaget en urigtig retsanvendelse og begået fejl ved den retlige subsumption ved i den foreliggende sag ikke at finde, at den omstændighed, at

Kommissionen havde anerkendt støttens forenelighed med fællesmarkedet, var til hinder for den forpligtelse til at tilbagesøge støtten, der i princippet opstår som følge af en medlemsstats ulovlige gennemførelse af støtteforanstaltninger i strid med artikel 88, stk. 3, EF.

31 Da Conseil d'État finder, at afgørelsen af tvisten afhænger af fortolkningen af fællesskabsretten, har den besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

- »1) For det første spørges der, om artikel 88 [EF] giver en medlemsstat, hvis støtte til en virksomhed er ulovlig — en ulovlighed, der er fastslået af denne medlemsstats domstole og er begrundet med, at støtten ikke er blevet anmeldt til Kommissionen [...] forud for dens udbetaling, således som det foreskrives i artikel 88, stk. 3 [EF] — mulighed for ikke at tilbagesøge støtten fra den erhvervsdrivende, der har modtaget den, fordi Kommissionen efter at have modtaget en klage fra en tredjemand har fundet, at støtten er forenelig med reglerne om fællesmarkedet, og således effektivt har sikret den eneret, den har til at undersøge dette spørgsmål om forenelighed?
- 2) For det andet, og hvis denne tilbagesøgningsforpligtelse bekræftes, skal der ved beregningen af det beløb, der skal tilbagebetales, tages hensyn til de tidsrum, hvorunder Kommissionen ved sine beslutninger havde erklæret den pågældende støtte for at være forenelig med reglerne om fællesmarkedet, før disse beslutninger blev annulleret af De Europæiske Fællesskabers Ret i Første Instans?»

Om de præjudicielle spørgsmål

Det første spørgsmål

- 32 Med det første spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF skal fortolkes således, at en national domstol har pligt til at anordne tilbagesøgning af en støtte, der er gennemført i strid med denne bestemmelse, når Kommissionen har vedtaget en endelig beslutning, der fastslår, at nævnte støtte er forenelig med fællesmarkedet i artikel 87 EF's forstand.
- 33 Det bemærkes, at artikel 88, stk. 3, første punktum, EF foreskriver en forpligtelse for medlemsstaterne til at foretage underretning om påtænkt indførelse eller ændring af støtteforanstaltninger.
- 34 I overensstemmelse med artikel 88, stk. 3, andet punktum, EF iværksætter Kommissionen uopholdeligt den i artikel 88, stk. 2, EF fastsatte fremgangsmåde, hvis den er af den opfattelse, at det påtænkte er uforeneligt med fællesmarkedet i henhold til artikel 87 EF.
- 35 I overensstemmelse med artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF må en medlemsstat, der påtænker at yde støtte, ikke gennemføre de påtænkte foranstaltninger, før den nævnte fremgangsmåde har ført til endelig beslutning fra Kommissionen.
- 36 Det i denne bestemmelse fastlagte forbud skal sikre, at en støtteforanstaltning ikke udfolder sine virkninger, før Kommissionen har haft en rimelig frist til at undersøge støtteforanstaltningen i detaljer og til eventuelt at indlede den i stk. 2 i samme artikel fastlagte procedure (dom af 14.2.1990, sag C-301/87, Frankrig mod Kommissionen, »Boussac Saint Frères«, Sml. I, s. 307, præmis 17).

- 37 Artikel 88, stk. 3, EF indfører således en forebyggende kontrol med påtænkte nye støtteforanstaltninger (dom af 11.12.1973, sag 120/73, Lorenz, Sml. s. 1471, præmis 2).
- 38 Mens Kommissionen skal undersøge, om den påtænkte støtte er forenelig med fællesmarkedet, også selv om den pågældende medlemsstat tilsidesætter forbuddet mod at gennemføre støtteforanstaltninger, består de nationale retters opgave udelukkende i — i tiden indtil Kommissionen træffer sin endelige beslutning — at beskytte borgernes rettigheder i tilfælde, hvor de statslige myndigheder tilsidesætter forbuddet i artikel 88, stk. 3, EF (dom af 21.11.1991, sag C-354/90, *Fédération nationale du commerce extérieur des produits alimentaires* og *Syndicat national des négociants et transformateurs de saumon*, »FNCE«, Sml. I, s. 5505, præmis 14). Formålet er nemlig at beskytte de parter, der påvirkes af den fordrejning af konkurrencen, som tildelingen af den ulovlige støtte medfører (jf. i denne retning dom af 5.10.2006, sag C-368/04, *Transalpine Ölleitung in Österreich* m.fl., Sml. I, s. 9957, præmis 46).
- 39 De nationale domstole skal i princippet tage en påstand om tilbagebetaling af støtte, der er ydet i strid med artikel 88, stk. 3, EF, til følge (jf. dom af 11.7.1996, sag C-39/94, *SFEI* m.fl., Sml. I, s. 3547, præmis 70).
- 40 En endelig beslutning fra Kommissionen indebærer ikke, at gennemførelsesforanstaltninger, som var ugyldige, fordi de var truffet i strid med forbuddet i denne artikel, efterfølgende lovliggøres. Enhver anden fortolkning ville tilskynde den pågældende medlemsstat til at sætte sig ud over artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF og medføre, at bestemmelsen mister sin effektive virkning (FNCE-dommen, præmis 16).
- 41 De nationale domstole skal altså sikre, at der i henhold til national ret drages alle konsekvenser af en tilsidesættelse af artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF såvel med hensyn til gennemførelsesretsaktens gyldighed som med hensyn til tilbagesøgning af

den finansielle støtte, der er tildelt i strid med denne bestemmelse (FNCE-dommen, præmis 12, og dommen i sagen SFEI m.fl., præmis 40, samt dom af 21.10.2003, forenede sager C-261/01 og C-262/01, van Calster m.fl., Sml. I, s. 12249, præmis 64, og dommen i sagen Transalpine Ölleitung in Österreich m.fl., præmis 47).

42 Imidlertid kan der forekomme ekstraordinære omstændigheder, hvor det er uensigtsmæssigt at anordne tilbagebetaling af støtten (dommen i sagen SFEI m.fl., præmis 70).

43 Domstolen har allerede fastslået vedrørende en situation, hvor Kommissionen havde vedtaget en endelig negativ beslutning, at det ikke er udelukket, at en virksomhed, der har modtaget en ulovlig støtte, vil kunne henvise til særlige omstændigheder, der hos den retmæssigt har kunnet skabe en berettiget forventning om, at støtten var lovlig, og på grundlag heraf undgå tilbagebetaling. Det tilkommer i et sådant tilfælde den nationale ret, der eventuelt har fået sagen forelagt, i givet fald efter at have forelagt Domstolen præjudicielle spørgsmål om fortolkning, at afgøre sagen på baggrund heraf (dom af 20.9.1990, sag C-5/89, Kommissionen mod Tyskland, Sml. I, s. 3437, præmis 16).

44 Hvad angår Kommissionen bestemmer artikel 14, stk. 1, i Rådets forordning (EF) nr. 659/1999 af 22. marts 1999 om fastlæggelse af regler for anvendelsen af artikel [88 EF] (EFT L 83, s. 1) udtrykkeligt, at den i en negativ beslutning ikke kræver tilbagesøgning af støtten, hvis det vil være i modstrid med et generelt princip i fællesskabslovgivningen.

45 I en situation som i hovedsagen, hvor en begæring støttet på artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF bedømmes, efter at Kommissionen har vedtaget en positiv beslutning, skal den nationale domstol, uafhængigt af konstateringen af, at den omhandlede støtte er forenelig med fællesmarkedet, træffe afgørelse om gyldigheden af gennemførelsesforanstaltningerne og om tilbagesøgningen af den økonomiske støtte, der er tildelt.

46 I et sådant tilfælde pålægger fællesskabsretten den nationale domstol at træffe passende foranstaltninger for effektivt at afhjælpe virkningerne af ulovligheden. Fællesskabsretten pålægger imidlertid selv ikke i fraværet af særlige omstændigheder den nationale domstol en forpligtelse til at anordne tilbagesøgning af hele den ulovlige støtte.

47 Artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF er nemlig begrundet i det bevarende formål at sikre, at en støtte, der er uforenelig med fællesmarkedet, aldrig gennemføres. Dette formål opnås indledningsvis foreløbigt ved det forbud, som er foreskrevet i artiklen, og efterfølgende endeligt ved Kommissionens endelige beslutning, der — når den er negativ — er til hinder for, at den anmeldte påtænkte støtte gennemføres i fremtiden.

48 Dette forebyggelsessystem har dermed til formål, at der kun gennemføres støtte, der er forenelig med fællesmarkedet. Med henblik på at nå dette mål gennemføres en påtænkt støtte ikke, førend enhver tvivl om støttens forenelighed er fjernet ved Kommissionens endelige beslutning.

49 Hvis Kommissionen vedtager en positiv beslutning, vil det formål, som er nævnt i denne doms præmis 47 og 48, ikke blive bragt i fare ved en for tidlig udbetaling af støtten.

50 Set fra andre erhvervsdrivende end støttemodtagerens side medfører støttens ulovlighed i så fald dels, at de udsættes for den risiko, der dog ikke blev realiseret, at en uforenelig støtte gennemføres, dels at de i givet fald undergives de konkurrencemæssige virkninger af en forenelig støtte på et tidligere tidspunkt, end de ellers ville have gjort.

- 51 Hvad angår støttemodtageren vil den utilbørlige fordel have bestået i dels, at den pågældende ikke betalte renter, der skulle have været erlagt af det omhandlede beløb svarende til den forenelige støtte, hvis han havde måttet låne beløbet på markedet i afventning af Kommissionens beslutning, dels en forbedring af den pågældendes konkurrencemæssige stilling over for andre erhvervsdrivende på markedet, så længe ulovligheden varer.
- 52 I en situation som den, der foreligger i hovedsagen, skal den nationale domstol således i henhold til fællesskabsretten pålægge støttemodtageren at betale renter for den periode, hvor der forelå ulovlighed.
- 53 Inden for rammerne af national lovgivning kan den nationale domstol i givet fald endvidere anordne tilbagesøgning af ulovlig støtte, uden at det har betydning for medlemsstatens ret til på et senere tidspunkt på ny at gennemføre støtten. Den kan endvidere foranlediges til at tage stilling til påstande om erstatning for tab lidt som følge af støtteforanstaltningens ulovlige karakter (jf. i denne retning dommen i sagen SFEI m.fl., præmis 75, og i sagen Transalpine Ölleitung in Österreich m.fl., præmis 56).
- 54 Hvad angår selve støtten skal det tilføjes, at en foranstaltning, der udelukkende består af en forpligtelse til tilbagesøgning uden renter, i princippet ikke er egnet til at afhjælpe de ulovlige virkninger, hvis medlemsstaten på ny gennemfører den nævnte støtte efter Kommissionens endelige positive beslutning. Da den periode, der forløber mellem tilbagesøgningen og den fornyede gennemførelse, er kortere end perioden, der forløber mellem den første gennemførelse og den endelige beslutning, ville støttemodtageren, hvis den pågældende blev nødsaget til at låne det tilbagebetalte beløb, skulle betale lavere renter end de renter, som den pågældende skulle have betalt, hvis han fra starten havde været nødsaget til at låne et beløb svarende til den ulovligt tildelte støtte.
- 55 Det første spørgsmål skal derfor besvares med, at artikel 88, stk. 3, tredje punktum, EF skal fortolkes således, at en national domstol ikke har pligt til at anordne

tilbagesøgning af en støtte, der er gennemført i strid med denne bestemmelse, når Kommissionen har vedtaget en endelig beslutning, der fastslår, at nævnte støtte er forenelig med fællesmarkedet i artikel 87 EF's forstand. Den nationale domstol skal i henhold til fællesskabsretten pålægge støttemodtageren at betale renter for den periode, hvor der forelå ulovlighed. Inden for rammerne af national lovgivning kan den nationale domstol i givet fald anordne tilbagesøgning af ulovlig støtte, uden at det har betydning for medlemsstatens ret til på et senere tidspunkt på ny at gennemføre støtten. Den kan endvidere foranlediges til at tage stilling til påstande om erstatning for tab lidt som følge af støtteforanstaltningens ulovlige karakter.

Det andet spørgsmål

⁵⁶ Med det andet spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om forpligtelsen i artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF til at afhjælpe virkningerne af en ulovlig støtte i en processuel situation som den, der foreligger i hovedsagen, også — med henblik på beregningen af de beløb, som støttemodtageren skal betale — omfatter perioden, der er forløbet mellem en kommissionsbeslutning, der konstaterer, at den omhandlede støtte er forenelig med fællesmarkedet, og Fællesskabets retsinstansers annullation af nævnte beslutning.

⁵⁷ Dette spørgsmål vedrører enten den støtte, som eventuelt er gennemført mellem de to omhandlede tidspunkter, samt renter, såfremt følgen af, at en støtte er ulovlig, i henhold til national ret er tilbagesøgning af den nævnte støtte, selv i det tilfælde hvor det konstateres, at støtten er forenelig med fællesmarkedet, eller kun renten af den modtagne støtte i samme periode, hvis en ulovlig støtte, der er forenelig med fællesmarkedet, ikke skal tilbagesøges i henhold til national ret.

- 58 Tvisten i hovedsagen omhandler to perioder omfattende perioderne mellem Kommissionens beslutninger af 18. maj 1993 og 10. juni 1998 og henholdsvis Rettens domme af 18. september 1995 og 28. februar 2002 om annullation af beslutningerne (jf. denne doms præmis 11-21).
- 59 Det forelagte spørgsmål sammenkæder formodningen om, at retsakter, der udstedes af Fællesskabets institutioner, er lovlige, med reglen, der er opstillet i artikel 231, stk. 1, EF.
- 60 Formodningen om, at retsakter, der udstedes af Fællesskabets institutioner, er lovlige, indebærer, at de afføder retsvirkninger, så længe de ikke er blevet trukket tilbage, annulleret under et annullationssøgsmål eller erklæret ugyldige som følge af en præjudiciel forelæggelse eller en ulovlighedsindsigelse (dom af 5.10.2004, sag C-475/01, Kommissionen mod Grækenland, Sml. I, s. 8923, præmis 18 og den deri nævnte retspraksis).
- 61 Det følger af artikel 231, stk. 1, EF, at når et annullationssøgsmål er begrundet, erklærer Fællesskabets retsinstanser den anfægtede retsakt ugyldig. Heraf følger, at Fællesskabets retsinstansers afgørelse om annullation fører til, at den anfægtede retsakt bortfalder med tilbagevirkende kraft i forhold til alle dens retssubjekter (dom af 1.6.2006, forenede sager C-442/03 P og C-471/03 P, P & O European Ferries (Vizcaya) og Diputación Foral de Vizcaya mod Kommissionen, Sml. I, s. 4845, præmis 43).
- 62 Under omstændigheder som dem, der foreligger i hovedsagen, finder formodningen om, at retsakter er lovlige, og reglen om en annullations tilbagevirkende kraft anvendelse i nævnte rækkefølge.

- 63 Støtte, der er gennemført efter Kommissionens positive beslutning, formodes at være lovlig indtil Fællesskabets retsinstansers afgørelse om at annullere Kommissionens beslutning. Efter datoen for Fællesskabets retsinstansers afgørelse anses den omhandlede støtte følgelig efter artikel 231, stk. 1, EF ikke for at have været erklæret forenelig med fællesmarkedet ved den annullerede beslutning, hvorfor gennemførelsen af støtten skal anses for ulovlig.
- 64 Det fremgår således, at reglen i artikel 231, stk. 1, EF i så fald medfører, at anvendelsen af princippet om formodning om, at retsakter er lovlige, ophører med tilbagevirkende kraft.
- 65 Efter en positiv kommissionsbeslutning er annulleret, kan det ikke udelukkes, at en virksomhed, der har modtaget den ulovligt gennemførte støtte, vil kunne henvise til ekstraordinære omstændigheder, der hos denne retmæssigt har kunnet skabe en forventning om, at denne støtte var lovlig, og på grundlag heraf undgå tilbagebetaling (jf. analogt dommen i sagen Kommissionen mod Tyskland, præmis 16, der vedrører en endelig negativ kommissionsbeslutning).
- 66 Domstolen har imidlertid allerede i en situation, hvor Kommissionen oprindeligt havde besluttet ikke at gøre nogen indsigelser gældende over for den omtvistede støtte, fastslået, at en sådan omstændighed ikke kunne antages at have givet den støttemodtagende virksomhed grund til at nære nogen berettiget forventning, eftersom Kommissionens beslutning var blevet anfægtet inden for søgsmålsfristen og derpå annulleret af Domstolen (dom af 14.1.1997, sag C-169/95, Spanien mod Kommissionen, Sml. I, s. 135, præmis 53).
- 67 Domstolen har ligeledes fastslået, at så længe Kommissionen ikke har truffet en beslutning om godkendelse, og så længe fristen for at anlægge søgsmål til prøvelse af en sådan beslutning ikke er udløbet, har støttemodtageren ikke vished med hensyn til lovligheden af den påtænkte støtte, hvilket er det eneste, der ville kunne skabe en berettiget forventning hos støttemodtageren (jf. dom af 29.4.2004, sag C-91/01, Italien mod Kommissionen, Sml. I, s. 4355, præmis 66).

68 Det skal tilsvarende konstateres, at når der er anlagt et annullationssøgsmål, kan en støttemodtager ikke have en sådan vished, så længe Fællesskabets retsinstanser ikke har truffet endelig afgørelse.

69 Det andet forelagte spørgsmål skal derfor besvares med, at i en processuel situation som den, der foreligger i hovedsagen, omfatter forpligtelsen i artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF til at afhjælpe virkningerne af en ulovlig støtte også, medmindre der foreligger ekstraordinære omstændigheder — med henblik på beregningen af de beløb, som støttemodtageren skal betale — perioden, der er forløbet mellem en kommissionsbeslutning, der konstaterer, at den omhandlede støtte er forenelig med fællesmarkedet, og Fællesskabets retsinstansers annullation af nævnte beslutning.

Sagens omkostninger

70 Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger. Bortset fra nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Store Afdeling) for ret:

- 1) Artikel 88, stk. 3, tredje punktum, EF skal fortolkes således, at en national domstol ikke har pligt til at anordne tilbagesøgning af en støtte, der er gennemført i strid med denne bestemmelse, når Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber har vedtaget en endelig beslutning, der fastslår, at nævnte støtte er forenelig med fællesmarkedet i artikel 87 EF's forstand.

Den nationale domstol skal i henhold til fællesskabsretten pålægge støttemodtageren at betale renter for den periode, hvor der forelå ulovlighed. Inden for rammerne af national lovgivning kan den nationale domstol i givet fald anordne tilbagesøgning af ulovlig støtte, uden at dette har betydning for medlemsstatens ret til på et senere tidspunkt på ny at gennemføre støtten. Den kan endvidere foranlediges til at tage stilling til påstande om erstatning for tab lidt som følge af støtteforanstaltningens ulovlige karakter.

- 2) I en processuel situation som den, der foreligger i hovedsagen, omfatter forpligtelsen i artikel 88, stk. 3, sidste punktum, EF til at afhjælpe virkningerne af en ulovlig støtte også, medmindre der foreligger ekstraordinære omstændigheder — med henblik på beregningen af de beløb, som støttemodtageren skal betale — perioden, der er forløbet mellem en beslutning fra Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber, der konstaterer, at den omhandlede støtte er forenelig med fællesmarkedet, og Fællesskabets retsinstansers annullation af nævnte beslutning.

Underskrifter